

Katarzyna Adamczak

Postkatastroficzne „wypadki języka”¹

Praca zbiorowa pod redakcją Ottmara Ettego, badacza literatury francusko- i hiszpańskojęzycznej, oraz Judith Kasper, romanistki i filozofki, powstała w efekcie literackich i filologicznych rozważań nad katastrofą, wynikających poniekąd – jak czytamy w tytule – z „wypadków języka”, odkrytych dzięki nowemu spojrzeniu na omawiane w zbiorze teksty i wydarzenia. Na publikację składa się czternaście artykułów ujętych w cztery części noszące następujące tytuły: *Zwroty (Wendungen)*, *Obrazy wieloznaczne (Umspringbilder)*, *Inscenizacje (Inszenierungen)* i *Figuracje końca (Figurationen des Endes)*. Autorami poszczególnych tekstów są – poza kilkoma wyjątkami – niemieccy literaturoznawcy: romaniści i iberyści, dlatego interpretowane przez nich utwory i wydarzenia mają w większości związek z tymi właśnie obszarami kulturowymi. Z uwagi na temat niniejszego tomu „Poznańskich Studiów Polonistycznych. Serii Literackiej” chciałabym z jednej strony skoncentrować

1 Recenzja książki: Ottmar Ette, Judith Kasper, red. (2014), *Unfälle der Sprache. Literarische und philologische Erkundungen der Katastrophe* [Wypadki języka. Literackie i filologiczne rozpoznania katastrofy], Turia + Kant, Wien.

się na omówieniu tekstów nawiązujących do Holocaustu i jego literackich reprezentacji. Z drugiej strony pragnę wskazać artykuły pomocne w interpretacji utworów poruszających problem doświadczenia ekstremalnego związanego ściśle z katastrofą. Do tej ostatniej grupy należą teksty rozpoczynające i kończące omawiany zbiór, i to właśnie od nich chciałabym rozpocząć niniejszą recenzję.

W przypadku otwierającego książkę artykułu Judith Kasper, *Co przemawia za filologią kata/strofy* (*Für eine Philologie der Kata/strophe*), nie mamy do czynienia z typowym dla publikacji zbiorowych wstępem przybliżającym pokrótce problematykę i treść poszczególnych tekstów, lecz z filologiczno-filozoficznym dyskursem o kształtującym się na przestrzeni wieków pojęciu katastrofy i jej rozumieniu. Kasper podaje na wstępie używaną przez literaturoznawców definicję katastrofy służącej określeniu straszego nieszczęścia kończącego tragedię. Następnie, odwołując się do arystotelesowskiej koncepcji tragedii, dramatu *Berenika* i pism teoretycznych autorstwa Jeana Racine'a oraz najnowszych prac poświęconych temu pojęciu, autorka wskazuje zarówno na problemy wiążące się z przyjętą w literaturoznawstwie definicją, jak i na niejednoznaczność samego terminu. Cytując włoskiego humanistę, poetę i przyrodnika, Juliusza Cezara Skaligera: „Catastrophe conversio negotii eagitati in tranquillitatem non expectam” [cyt. za: Kasper 2014a: 10-11], wskazuje na semantyczne podobieństwo katastrofy do katharsis oraz na wynikającą z cytowanego zdania syntaktyczną bliskość katastrofy z konwersją, która w kontekście chrześcijaństwa oznacza duchową przemianę zła w dobro. Właśnie owa przemiana i wpisane w nią apokaliptyczne wyobrażenie przynoszącego ratunek zniszczenia przemawiają za pojmowaniem katastrofy jako figury wielowymiarowej (*Kippfigur*), do której nawiązują także rozważania Waltera Benjamina, stanowiące punkt wyjścia w zamieszczonym w niniejszym numerze „Poznańskich Studiów Polonistycznych. Serii Literackiej” drugim artykule autorki². Przedstawiony przeze mnie pokrótce tekst jest niezbędnym

2 Zob. *Od wydarzenia katastrofy do kata/stroficznego czytania. Poezja Charles'a Baudelaire'a w relacji Jorge'a Semprúna „L'écriture ou la vie”*. Wspomniany artykuł jest

w zrozumieniu założeń współautorów książki, którzy podejmują się proponowanej przez Kasper interpretacji wydarzeń uznanych za katastrofy³ oraz poświęconych im utworów. Ponadto współautorzy poprzez nowe spojrzenie na jedne z najstarszych przykładów literatury, jakimi są Biblia (Listy Pawła, Apokalipsa Świętego Jana), mity (mit o Edypie) i legendy hagiograficzne (legenda o św. Jerzym), ukazują implikowane w filologiczno-kata/stroficznym odczytywaniu zwroty interpretacyjne.

Uzupełnieniem artykułu Kasper jest zamykający zbiór tekst Ottmara Ettego *Strach a katastrofa / strach przed katastrofą. O ekonomii strachu w obliczu śmierci (Angst und Katastrophe / Angst vor Katastrophe. Zur Ökonomie der Angst im Angesicht des Todes)*. Rozważania autora osnute są wokół strachu – uczucia, z którego zachodnie cywilizacje z pewnością nie są i nie mogą być dumne [Ette 2014: 233], a które stanowi motyw przewodni w omawianych przez Ettego tekstach, między innymi Rolanda Barthes’a: *Przyjemność tekstu* [1997] oraz *Dziennik żałobny: 26 października 1977 – 15 września 1979* [2013]. W pierwszym z nich zostaje ukazany związek między aktem pisania a towarzyszącymi mu strachem i przyjemnością, w których wyraża się tytułowa ekonomia strachu, a które odzwierciedla dokładniej przytoczony powyżej dziennik francuskiego filozofa. Opisany został w nim strach przed katastrofą, jaką dla Barthes’a była śmierć matki, z którą mieszkał prawie przez całe swoje życie; strach, który nie minął wraz z odejściem bliskiej osoby, lecz raczej przybrał na sile, łącząc się ze strachem przed własną śmiercią. Świadoma konfrontacja z tym afektem w procesie pisania pozwala niejako ożywić przeszłość katastrofy, a tym samym umiejscowić ją w przyszłym wymiarze [Ette 2014: 241]. Owo konstruktywne skierowanie strachu na przyszłość określa Ette [2014: 241] mianem „wektoryczności” (*Vektorizität*), będącej kolejnym wyznacznikiem produktywnej ekonomii strachu. Jej istota polega na aktywnym, wyzwalanym w procesie twórczym

kompilacją dwóch tekstów z recenzowanego przeze mnie zbioru: *Co przemawia za filologią kata/strofy* oraz *Kata/stroficzne czytanie. Baudelaire w Buchenwaldzie*.

3 Są to w kolejności chronologicznej: trzęsienia ziemi w Santiago de Chile (1647) i w Lizbonie (1755), rewolucja haitańska (1790-1804), Holokaust oraz ludobójstwo w Rwandzie (1994).

sprzeciwie wobec zniszczenia. Wszechobecność strachu nie oznacza jednak, że występuje on zawsze w tej samej formie i jest tak samo zwalczany. Zmaganie się z nim stanowi indywidualną sprawę każdego człowieka i poszczególnych społeczności [Ette 2014: 269]. Jest zatem ważną cechą dystynktywną w odniesieniu do sytuacji i kondycji człowieka/społeczności w obliczu katastrofy, co dokładnie widać na przykładzie omawianych również przez Ettego powieści Maria Vargasa Llosy i pochodzącego z Libii francuskiego pisarza Amina Maaloufa. Jednak najpełniejszy obraz tego zjawiska – bo pozwalający na dokonanie porównań w obrębie jednego wydarzenia – rysują omawiane w zbiorze utwory literackie poruszające problematykę Szoa.

Na złożoność tego zagadnienia wskazuje już sam tytuł części: *Obrazy wieloznaczne*, do której przyporządkowane zostały artykuły skupione wokół literackich świadectw Holokaustu i życia toczącego się po nim. Ich autorzy odwołują się do powieści francusko-niemieckiego pisarza Georges'a-Arthura Goldschmidta, mieszkającego w Izraelu Davida Grossmana oraz nieżyjącego już, publikującego w większości po francusku, hiszpańskiego autora Jorge'a Sempruna.

W artykule Wolfganga Asholta *Pisanie nieszczęścia? Scenariusze katastrofy w twórczości Georges'a-Arthura Goldschmidta (Eine „écriture du désastre”? Katastrophenszenarien im Werk von Georges-Arthur Goldschmidt)* zostaje podjęta kwestia podobieństwa nieszczęścia (*Desaster*) i katastrofy, nawiązująca bezpośrednio do twórczości francuskiego pisarza i teoretyka literatury Maurica Blanchota, a kontynuowana w pisarstwie praktycznie nieznanego w Polsce Goldschmidta⁴. Ten urodzony w pobliżu Hamburga autor, syn żydowskiego radnego Wyższego Sądu Krajowego, przeżył wojnę, ukrywając się przez dłuższy czas w internacie położonym niedaleko francuskiej miejscowości Annecy w Alpach Sabaudzkich. Po wojnie nie zdecydował się na powrót do kraju, gdzie ceniony jest obecnie między innymi za „uwidocznienie historycznej odpowiedzialności Niemiec i przestępstwa

4 W Polsce do tej pory ukazał się tylko jeden jego utwór: *Odosobnienie* [Goldschmidt 2006].

antysemityzmu oraz ich fatalnego wpływu na jednostkę” [*Einzigartiger Brückenbauer...* 1997: 7]. Jak stwierdza Asholt [2004: 81], Goldschmidt nie spełnia do końca „przyjętych kryteriów literatury Szoa”. W kolejnym zdaniu badacz wyjaśnia, na czym opiera się owo założenie. Otóż urodzony pod koniec lat 20. pisarz był wprawdzie świadkiem Zagłady, jednak – ze względu na swój wiek – należy także do pokolenia dzieci ofiar i ocalałych z Holokaustu. Co więcej, o swoich doświadczeniach z czasów przedwojennych w Niemczech i wojennych spędzonych we Francji zaczął mówić dopiero od roku 1981, kiedy ukazała się jego pierwsza powieść poruszająca temat Zagłady: *Le Miroir quotidien*. Owa późniejszość (*Nachträglichkeit, belatedness*) [por. Caruth 1995: 6; 1996; 2010] wskazuje jednakże na traumatyczny charakter afektu, który uwypatnia; po pierwsze chodzi tu o fakt pisania po francusku o dzieciństwie spędzonym w Niemczech i po niemiecku o młodości spędzonej we Francji oraz, po drugie, o obsesyjne przywoływanie obrazów wieloznacznych (*Umspringbilder*): elementów terazniejszości stanowiących punkt wyjścia narracji o czasach minionych [Asholt 2014: 81-82]. Zdaniem Asholta [2014: 91; przeł. – K.A.] świadczą one

nie tylko o eksperymentalnym charakterze twórczości Goldschmidta, lecz także o jego eksperymentowaniu z własnymi doświadczeniami cielesnymi, których nie można zredukować do wiedzy o traumie i jej świadectwach. W ten sposób pisarstwo Goldschmidta zajmuje własne i wyjątkowe miejsce zarówno na pograniczu bezpośredniego i zapośredniczonego świadectwa, jak też bezpośredniej i zapośredniczonej traumatyzacji.

Trauma jest również motywem przewodnim artykułu Katji Schubert zatytułowanego *Obszar katastrofy. Narracje z Izraela/Palestyny* (*Katastrophengebiet. Narrative aus Israel/Palästina*) odnoszącego się do powieści Grossmana [2013] *Tam, gdzie kończy się kraj*. W tym przypadku mamy jednak do czynienia z traumą potrójną: niemieckiej literaturoznawczynie poruszającej się po do tej pory niezbadanym gruncie sytuacji panującej obecnie w Izra-

elu i Palestynie – katastrofy *par excellence* – której pracę utrudnia „kontaminacja”⁵ [Schubert 2014: 94] myślenia i pamiętania po Auschwitz. Straumatyzowani są również bohaterowie powieści Grossmana: Ora, obywatelka Izraela, i Sami, Palestyńczyk, a także sam pisarz, który jako jeden z nielicznych podejmuje się literackiego ukazania zależności między historią XX w. a obecną sytuacją na Bliskim Wschodzie i który stracił syna w trakcie trwającej w roku 2006 II wojny libańskiej. Schubert zbliża się do istoty omawianego problemu za pomocą obrazów; są nimi: obrazy obozów zagłady, wizerunki przybyłych do Tel Awiwu Żydów ocalałych z Szoa oraz obrazy bezsilnych ojców. To właśnie te utrwalone w pamięci kolektywnej toposy skłaniają autorkę do refleksji nad następującymi pytaniami: czy można za izraelskim psychoanalitykiem Danem Bar-Onem [2004: 87-88] stwierdzić, że wywołana przez Szoa i dziedziczona z pokolenia na pokolenie zinternalizowana agresja Żydów wobec nazistów, na których, z kilkoma wyjątkami, nie zemszczono się, znajduje ujście w izraelsko-palestyńskim konflikcie [Schubert 2014: 97]? Czy można zacząć wszystko od początku, chwytając się kurczowo tego, co tylko pozornie wydaje się nowe [Schubert 2014: 98]? Co przekazuje swym dzieciom ojciec przekonany o tym, że życie sprowadza się do ucieczki przed panicznym strachem [Schubert 2014: 100]? Pisząc o trwającym od lat konflikcie między Izraelem a Palestyną, nie można zapomnieć o Szoa, które „rzuca zbyt duży cień na kolejne katastrofy” [Schubert 2014: 101]. Niebezpieczeństwo genealogii ofiary tudzież remityzacji historii uniemożliwia bowiem zrozumienie tego, co dzieje się obecnie, ponieważ konkretne przestępstwo i cierpienie stoją w cieniu mitycznej katastrofy, mającej status wydarzenia cezury rozpoczynającego własną rachubę czasu [Schubert 2014: 101; Weigel 1999]. Być może odrzucenie dogmatycznego przekonania o Szoa jako „tej katastrofie” sprawia, że Grossmanowi udaje się stworzyć obraz pokolenia Żydów i Palestyńczyków uwikłanych w równym stopniu w wyniszczający i traumatyzujący obie strony konflikt, uświadamiając nam, „że katastrofa po katastrofie toczy się

5 „Auschwitz kontaminuje w pierwszej linii pamięć Żydów i Niemców” [Diner 2007: 39; przeł. – K.A.].

dalej, i że tak naprawdę żyjemy zawsze między dwiema katastrofami” [Schubert 2014: 112].

Taki też wielowymiarowy obraz katastrofy/katastrof pojawia się po lekturze *Wypadków języka*. Zamieszczone w publikacji artykuły podejmują dyskurs z perspektywy indywidualnej, co utrudnia uprzywilejowanie jednej katastrofy wobec innej, gdyż – jak twierdzi Schubert – każda katastrofa ma w sobie coś, co należy odkryć i ocalić. Na przejściu elementów katastrofy i pracy nad/z nimi polega między innymi zadanie sztuki, która w ten sposób chroni katastrofę i jej ofiary przed zapomnieniem [Schubert 2014: 112]. Omówiona tu na wybiórczych przykładach publikacja jest również potwierdzeniem tezy, że o ile w przypadku sprawców można mówić o różnorodności wynikającej z pobudek, którymi się kierują, o tyle perspektywy ofiar wzbraniają się przed przyporządkowaniem ich poszczególnym kategoriom. Dzieje się tak, ponieważ zarówno na poziomie indywidualnych losów, jak i wspólnot pielęgnujących pamięć o ofiarach niezwykle trudno wskazać różnicę między uzasadnioną a nieuzasadnioną zbrodnią morderstwa [por. Saupe 2008] tudzież wyższością jednej śmierci nad drugą. W kontekście polskich rozważań postkatastroficznych recenzowany tom jest istotny, gdyż z jednej strony proponuje nowe metodologiczne ujęcia koncepcji katastrofy, dotychczas obecne tylko na marginesach polskich dyskursów, natomiast z drugiej strony oferuje interesujące studia przypadków, mogące stanowić istotny kontekst do interpretacji i analizy polskich katastroficznych i postkatastroficznych tekstów i artefaktów.

Bibliografia

- Asholt Wolfgang (2014), *Eine „écriture du désastre”? Katastrophenszenarien im Werk von Georges-Arthur Goldschmidt*, w: *Unfälle der Sprache. Literarische und philologische Erkundungen der Katastrophe*, red. Ottmar Ette, Judith Kasper, Turia + Kant, Wien, s. 77-92.
- Bar-On Dan (2004), *Erzähl dein Leben. Meine Wege zur Dialogarbeit und politischen Verständigung*, Ed. Körber-Stiftung, Hamburg.
- Barthes Roland (1997), *Przyjemność tekstu*, przeł. Ariadna Lewańska, „KR”, Kraków.

- Barthes Roland (2013), *Dziennik żalobny*, przeł. Kajetan Maria Jaksender, Teatr Polski, Wrocław.
- Caruth Cathy (1995), *Introduction*, w: tejże, *Trauma. Explorations in Memory*, Johns Hopkins Univ. Press, Baltimore, s. 3-12.
- Caruth Cathy (1996), *Unclaimed Experience. Trauma, Narrative, and History*, Johns Hopkins Univ. Press, Baltimore.
- Caruth Cathy (2010), *Doświadczenie niczyje: trauma i możliwość historii (Freud, Mojżesz i monoteizm)*, przeł. Katarzyna Bojarska, „Teksty Drugie”, z. 6, s. 111-124.
- Diner Dan (2007), *Gegenläufige Gedächtnisse. Über Geltung und Wirkung des Holocaust*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Einziger Brückenbauer. Georges-Arthur Goldschmidt erhält Ehrendoktorwürde der Universität (1997)*, „Zeitung Universität Osnabrück”, z. 6, s. 7.
- Ette Ottmar (2014), *Angst und Katastrophe / Angst vor Katastrophe. Zur Ökonomie der Angst im Angesicht des Todes*, w: *Unfälle der Sprache. Literarische und philologische Erkundungen der Katastrophe*, red. Ottmar Ette, Judith Kasper, Turia + Kant, Wien, s. 233-270.
- Goldschmidt Georges-Arthur (2006), *Odosobnienie*, przeł. Sława Lisiecka, Słowo/Obraz Terytoria, Gdańsk.
- Grossman David (2013), *Tam, gdzie kończy się kraj*, przeł. Magdalena Sommer, Świat Książki, Warszawa.
- Kasper Judith (2014a), *Für eine Philologie der Katastrophe*, w: *Unfälle der Sprache. Literarische und philologische Erkundungen der Katastrophe*, red. Ottmar Ette, Judith Kasper, Turia + Kant, Wien, s. 7-20.
- Kasper Judith (2014b), *Kata/strophisches Lesen. Baudelaire in Buchenwald*, w: *Unfälle der Sprache. Literarische und philologische Erkundungen der Katastrophe*, red. Ottmar Ette, Judith Kasper, Turia + Kant, Wien, s. 117-129.
- Saupe Achim (2008), *Dan Diner: Gegenläufige Gedächtnisse. Über Geltung und Wirkung des Holocaust* [recenzja książki], Göttingen 2007, „H-Soz-u-Kult”, z. 11.4 [dostęp: 8 kwietnia 2015], <http://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-9950>.
- Schubert Katja (2014), *Katastrophengebiet. Narrative aus Israel/Palästina*, w: *Unfälle der Sprache. Literarische und philologische Erkundungen der Katastrophe*, red. Ottmar Ette, Judith Kasper, Turia + Kant, Wien, s. 93-115.
- Weigel Sigrid (1999), *Teléscopage im Unbewußten. Zum Verhältnis von Trauma, Geschichtsbegriff und Literatur*, w: *Trauma. Zwischen Psychoanalyse und kulturellem Deutungsmuster*, red. Elisabeth Bronfen, Birgit R. Erdle, Sigrid Weigel, Böhlau, Köln, s. 51-76.

Katarzyna Adamczak

Postcatastrophic “language accidents”. Review of the Book: Ottmar Ette, Judith Kasper, ed. (2014), *Unfälle der Sprache. Literarische und philologische Erkundungen der Katastrophe* [“Language Accidents. Literary and Philological Explorations of Catastrophe”], Wien, Turia + Kant

The subject of review is a collective work *Unfälle der Sprache. Literarische und philologische Erkundungen der Katastrophe* [“Language Accidents. Literary and Philological Explorations of Catastrophe”] published in 2014 and edited by German Romanicists: Ottmar Ette and Judith Kasper. The book deals with the events recognized as catastrophes and their philological-literary representations. The articles, discussed on the selected examples, depict—on the one hand—a theoretical aspect of struggling with catastrophe itself, as well as with extreme experiences and feelings connected with it. On the other hand, the authors concentrate on the analysis of the literary works dealing with the question of the Shoah, as discussed by Georges-Arthur Goldschmidt, David Grossman, and Jorge Semprún.

Keywords: catastrophe; Israel; equivocal images; fear; Shoah; Georges-Arthur Goldschmidt; David Grossman; Jorge Semprún.

Katarzyna Adamczak – absolwentka japonistyki, sławistyki i etnologii na Uniwersytecie w Hamburgu; obecnie doktorantka w tamtejszym Instytucie Sławistyki. Zajmuje się postkatastroficzną reprezentacją Zagłady w dramacie polskim, czeskim i niemieckim po roku 1989.

